Nyíri Attila
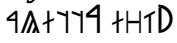

Műfordításaink

Nyíri Attila:

Műfordításaink

Kényszerűség-e a műfordítás ?

Az általános irodalmi műveltséghez hozzátartozik az elismerésre méltó régi és új külföldi szerzők műveinek ismerete is.
Az emberek túlnyomó többsége legfeljebb egy-két nyelvet tud, így az átlagos olvasó képtelen – az általa jónak tartott és kiválasztott művet – eredeti nyelven olvasni. Emiatt fordításra szorul. Nem közömbös azonban, hogy milyen a fordítás, ezért nagyon sok esetben nehéz választani, mert a rossz megfosztja az olvasót a számára ismeretlen világ rejtett szépségeitől, míg a jó kárpótlást nyújt az eredeti nyelv ismeretének hiányáért.
Az olvasás művészetéhez tehát szorosan hozzátartozik az egymástól való megkülönböztetés.

A kifejezés meghatározása

Ezek után nézzük meg, mit is értünk műfordítás alatt?
Ez valamilyen irodalmi alkotás – amely lehet vers, de lehet próza is – átültetése a saját nyelvünkre.
A vers fordítása valamivel nehezebb, mint a prózáé, de művészi szempontból egyforma értékűek.

A fordító személye

A fordítással foglalkozó személy sem tud kibújni a bőréből, így az idegen műveket is hazai szemmel nézi. A fordítás nagymértékben kiegyenlíti ezt a hátrányt, de nem szünteti meg. Ezért a fordításba is betolakodnak a hazai elemek, így a szerző és a téma kiválasztásába, a rövidítésekbe, sőt az idegen szavak egyszerű lefordításába is.

Hazai fogalmakkal kell megmagyarázni egy számunkra ismeretlen világ viselkedését, gondolatmenetét, alkalmazott szokásait. Ezért a tárgyilagos fordítások idegenszerűen hatnak, mint a négerek fétisei vagy a kínai zene.

Ezt az idegent kell érzékelhetővé tenni, így a fordítás sem kerülheti el a kiegyezést a hazaival.
Idegen fejjel gondolkodni, idegen szemmel nézni csak bizonyos feltételek mellett lehet. Ezen – talán – segíthet valamelyest a határok átjárhatósága.

A külföld ismerete

A távoli országokat vagy a helyszínen, vagy megfelelő útleírásokon keresztül lehet megismerni. Az utazó ugyan elhagyja a hazáját, de az útlevelén kívül a múltját és a sorsát is magával viszi.

A fordítónak többnyire nincs lehetősége a helyszínen tanulmányozni a kiválasztott nyelvterületet, és gyakran szorul rá a szótár segítségére is.

Idegen országok megfelelő ismerete sok kívánalmat követel mindenkitől. Egyáltalán mit tudunk például a dél-amerikai államokról a napi híreken kívül? A fővárosukat, a nyelvüket, esetleg a pénznemüket.
Ez fordítva is igaz. A művelt Nyugaton hazánk fővárosát nagyon sokan összetévesztik Bukaresttel.

A lefordíthatóság kérdése

Vannak emberek, akik filmvásznon jobban mutatnak, mint az életben. Ugyanígy vannak könnyen és nehezen lefordítható írói munkák is. Ezért egy-egy remekmű fordítása néha erőtlenül hat. Akadnak olyanok is, amelyek formájuk miatt nem tűrik az átültetést.

A fordítók többségét nem is érdekli a fordítás lényeges megoldásra váró feladata. Az átlagost mindenütt jobban szeretik, mint a rendkívülit, ezért mindig több dombot másznak meg, mint hegyet…

Bár a népek leglényegesebb gondolatai hasonlítanak egymáshoz, a részletek különböznek egymástól. Ezeknél kell odafigyelni a fordítónak.

„A műfordításnak az a célja – Kosztolányi szerint – , hogy gondolati és formai hasonlósága által az eredetivel azonos hatást keltsen. ”

Versfordításnál van olyan alkotás, amelynél nem lehet tökéletesen ezeknek a követelményeknek eleget tenni. Ezeknél jó megoldás: az <u>átköltés</u>.

Nagyon sok idegen szónak több – egymástól eltérő – jelentése is van. Az igazi műfordítónak azt kell megtalálni, amelyik a legjobban illeszkedik a szövegkörnyezetbe. Ezzel kezdődik a műfordítás nehézsége.

A művészi alkotás

Itt álljunk meg egy pillanatra, és ejtsünk pár szót a művészi alkotás nehézségéről is. Van olyan író, költő, aki a könnyűnek látszó feladatot is véres verejtékkel oldja meg, és van olyan, aki könnyedén ugrat át a nehéz akadályokon. Csak az életrajzírók jegyzik fel azt, hogyan dolgozott a szóbanforgó alkotó, de a mű lényegét ez nem érinti, az a fő, hogy alkotott.

A költészet területén a műfordító olyan költő – Benedek Marcell szerint – „aki nem alkot, csak formál, az alkotás lázát nem érzi, csak a formábaöntés nehézségeit” .

Ezért nem önmagát és a világról alkotott képét fejezi ki, hanem azért dolgozik, hogy hazája számára egy idegen szellemi kincset megismerhetővé tegyen.

A műfordítás is alkotó művészet, csak itt az alkotói képességet a <u>megértés</u> képessége helyettesíti.

Raffaello ezt úgy fogalmazta, hogy „megérteni annyi, mint egyenlőnek lenni” .

Elgondolkodtak-e már azon, hogy mi a teljes értelme a megértés szónak?

Nemcsak a mondanivaló megértése szükséges, hanem az alkotóé is. Beleélni a hangulatába, világszemléletébe és még sok minden másba is, ami a mű megírására rávette.

Az átültetés körüli gondok

A műfordítók többnyire maguk is alkotók, akik alázattal elnémulnak egy idegen mű átültetésekor.

A szöveghez tapadó úgynevezett „nyers” fordítás még nem műfordítás, mert azonkívül, hogy nem hű, még az eredeti alkotás szépségeit is elveszti.

Így válik a gépiesen lefordított Jókai mű unalmassá.

Szólni kell még a műfordítással foglalkozók gondjairól is.
Ilyenek:

1. A rövid- , hosszú- és szétágazó körmondatok érthető lefordítása.
2. A régies nyelv használatának értelmezhető visszaadása.
3. A szólások átültetése.
4. A formahűség. (költőknél például az angol nyelv rövidsége miatt)

Amennyiben a műfordító személye mögött alkotó művész bújik meg, akkor az átültetésnél óhatatlanul fel lehet ismerni a saját nyelvezetét, kifejezési formáit.

Régebben az irodalmárok nem tudtak megélni a műveik után kapott jövedelemből, ezért fordultak a műfordításhoz, mint kiegészítéshez.

A másik oka az volt az ilyen irányú tevékenységüknek, hogy nyíltan nem fejezhették ki a gondolataikat, ezért választottak a világirodalomból hasonló témát, és azt ültették át hazai nyelvre.

A verses fordítás nehézségei

Korábban a verses fordítástól megkövetelték a teljes formahűséget.
A vers ütemét tekintve ez nálunk viszonylag könnyen teljesíthető, a tartalmi követelmények betartása már nem ilyen könnyű feladat. Végül a megfelelő rím megtalálása okozza a legnagyobb nehézséget a nyelvünkben használt sok ragozott szó miatt.

„A verses fordítás minden sora valamelyes megalkuvást jelent forma és tartalom közt” – állítja Benedek Marcell, és ez sajnálatos módon igaz.

Vegyünk két példát:

Az egyik Paul Verlaine Őszi dala,
a másik Goethe Hasonló (A vándor éji dala 2) c. verse.

A francia vers fordításánál a nyelvben található orrhangok visszaadása, a német költeménynél a rímes és időmértékes verselés együttes jelenléte szinte lehetetlenné teszi a megfelelő átültetést. (lásd Melléklet)

A műfordítás jövője

Napjainkban egyre több az idegen nyelvet tanulók száma és egyre nagyobb tért hódít az internet, ezért felvetődik a kérdés: szükség van-e a műfordításra?

Erre csak azt mondhatom, hogy nyelvünk sajátosságai révén olyanok a lehetőségeink, amilyenekről más nép nem is álmodhat.
Ezért remélem, hogy eljön az az idő, amikor a megjelenő fordítások többsége megérdemli azt, hogy az olvasó megjegyezze a fordító nevét is.

Kispest, 2005. álom havában

Melléklet

A Verlaine-vers fordításának két közismert változata:

Őszi dal	**Őszi dal**
Ősz húrja zsong,	Zokog, zokog
Jajong, busong	az ősz konok
A tájon,	hegedűje,
S ont monoton	zordúl szívem,
Bút konokon	fordúl szívem
És fájón.	keserűre.
S én csüggeteg,	Fullaszt az éj;
Halvány beteg,	arcom fehér;
Míg éjfél	s ha az óra
Kong, csak sírok,	üt: zokogok,
S elém a sok	régi napok
Tűnt kéj kél.	siratója.
Ó, múlni már,	S megyek, megint
Ősz! hullni már	hányódni, mint
Eresszél!	az elárvult
Mint holt avart,	zörgő levél,
Mit felkavart	mellyel a szél
A rossz szél…	tovaszáguld.
Tóth Árpád	Szabó Lőrinc

A francia nyelv nem alkalmas sem az időmértékes, sem a hangsúlyos verselésre, így a verset szótagszámán, középmetszetén és rímén kívül a belső dallamra alapozza.

Verlaine a meglévő világot a maga érzelmektől befolyásolt látomásával érzékelteti. Ennek a versének a tökéletes átültetése az egyik legnehezebb fordítói feladat. A felhasznált orrhangokat a magyar nyelv csak az **ng** alkalmazásával tudja visszaadni. Magas magánhangzó után a hegedű szopránja, mély magánhangzó után a gordonka basszusa rezeg hosszasan e két hangban. A versben a dallamosságot és szomorúságot a mély magánhangzók és lágy mássalhangzók mesteri keverése, a képek varázsos hatását a rímek játéka és a ritmus folyamatossága biztosítja.

Tóth Árpád fordításának csak az első versszaka tökéletes, a másik kettő töredezett és hullámzó. Szabó Lőrinc fordítása: átköltés.

Chanson d′automne

Le sanglots longs
Des violons
De l′automne
Blessent mon cœur
D′une langueur
Monotone.

Tout suffocant
Et blême, quand
Sonne l′heure
Je me souviens
De jours anciens
Et je pleure;

Et je m′en vais
Au vent mauvais
Qui m′emporte
Deçà, delà,
Pareil à la
Feuille morte.

Paul Verlaine

Magyar fordítása:

„A verses fordítás minden sora valamelyes megalkuvást jelent forma és tartalom között”

Benedek Marcell

Őszi dal

Az ősz jajong,
Brácsája bong
Konokon,
Szívem búsong,
Vágya úgy zsong
Monoton.

Létem szorong,
Órám zajong:
Kong a tok,
Múltam borong:
Elém tolong,
Zokogok.

Csúf szél dalol
Talpam alól:
Rám rontott,
Visz té s tova,
Mint avarban
Holt lombot.

Kispest, 1996. március 1.

Nyíri Attila:

Kiegészítés egy versfordításhoz

Goethének Kosztolányi Dezső által elemezte versét (lásd hátrább) többen lefordították. A legismertebb – talán – Tóth Árpádé.

Ein Gleiches
(Wanderers Nachtlied 2)

Über allen Gipfeln
Ist Ruh',
In allen Wipfeln
Spürest du
Kaum einen Hauch;
Die Vögelein schweigen im Walde.
Warte nur, balde
Ruhest du auch.

Hasonló
(A vándor éji dala 2)

Immár minden bércet
Csend ül,
Halk lomb, alig érzed,
Lendül:
Sóhajt az éj.
Már búvik a berki madárka,
Te is nemsokára
Nyugszol, ne félj…

(Megjegyzés: a vers eredeti formájában a második sorban lévő hiányjelet a magyar változatok pontosvesszőként szokták feltüntetni)

Azt hiszem, ennek a versnek magyar nyelven történő tolmácsolása a legsikeresebb az eredeti tartalom visszaadásában. Amit hiányolok, az a Kosztolányi által megfogalmazott forma: a versmérték.

Nem tartja az eredeti versmértéket. Az első sorban anapesztusok helyett jambust és spondeust használ. A második sorban trocheust alkalmaz, amely jellegére megfelel az eredeti spondeusnak. A harmadik sorban szintén jambus és spondeus fordul elő együtt jambus és anapesztus helyett. A negyedik sor megfelel az eredeti spondeusnak. Az ötödik sor jambusai helyett spondeus és jambus található. A hatodik sorban az anapesztusok és jambusok helyett spondeust és trocheust használ jambussal keverten, amely nem adja vissza a természet vidám lüktetését. A hetedik sorban az eredeti spondeusok helyett pirichius és spondeus váltja egymást. Végül az utolsó sor megfelel az eredeti spondeusnak és jambusnak.

A Tóth Árpád-i rímek elhelyezése követi a goethei előírást. Viszont az első és harmadik sor erős hímríme helyett nőrímet tesz a mondat végére.

A Kosztolányi-féle fordítás tartalmilag adja vissza a goethei sorokat, mert változó szótagszáma nem teljesen igazodik hozzá. Ezt a versfordítást azonban nem szánta a nyilvánosságnak. A vers második és negyedik sorában hímrímeket alkalmaz nőrímek helyett és az ötödik sorban a trocheus és spondeus helyébe jambusokat és anapesztust tesz. (lásd később)

Ezután az elemzés után jutottam arra a gondolatra, hogy amit Goethének sikerült – német nyelven – tökéletes formába önteni, azt a magyar nyelv is visszaadhatja. (hiszen nyelvünk kifejezőképessége van olyan gazdag, hogy ezt teljesítheti)

Úgy éreztem, hogy a Kosztolányi-féle örökség – 'mely befejezetlen maradt – kihívást jelent és kiegészítésre szorul. Tízévi kísérletezés után született meg az alábbi 12 versfordítás, amely figyelembe veszi az időmértéket, a szótagszámot és a rímeket is.

II

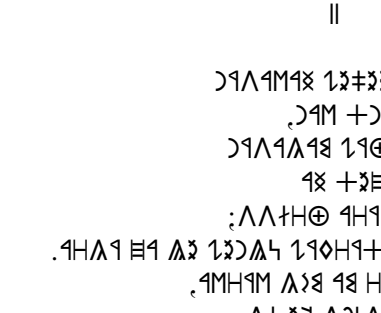

I

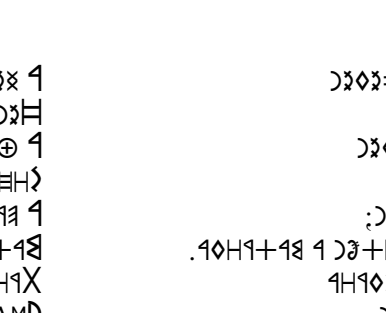

1

A magas hegyeken
Csend van,
Az ág-hegyeken
Érzed a
Sóhajt enyhén;
Elcsitul erdőn a madárka.
Várj, nemsokára
Pihensz szintén.

2

A hegyek havasán
Csend van,
A fák magasán
Érzed ha
A pára friss;
Madárkák ülnek el az ágra.
Bár ma még várva,
Nyugszol te is.

IIII

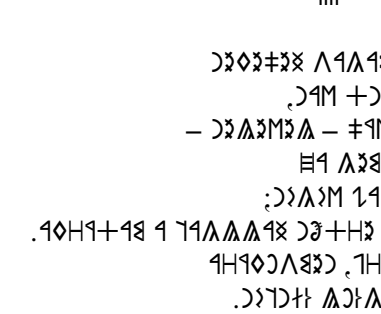

III

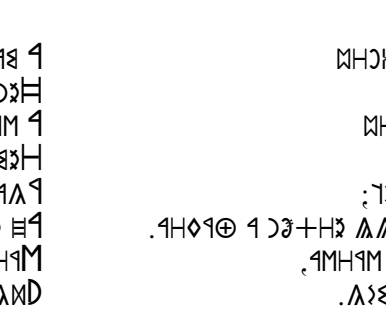

3

Ott a hegykoszorú
Csendes,
A lombkoszorú
Rezzen egy
Kissé ismét;
Madárka száll erdőn a fákra.
Bárha most várva,
Nyugszol is még.

4

A magas hegyeken
Csend van,
A vágy – levelen –
Remeg az
Ágak végén;
Az erdőn hallgat a madárka.
Várj, nemsokára
Nyugszol szintén.

IV

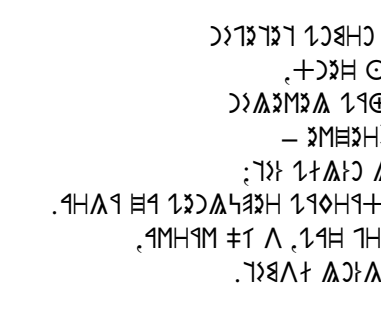

V

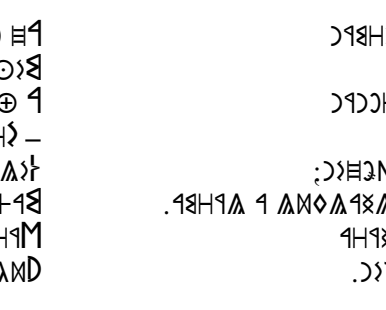

5

A havasok ormán
Csend van,
A zöld koronán
Suhan a
Vágy – fák közén;
Az erdőn elhalkul a lárma.
Várj, valahára
Nyugszol szintén.

6

Az ormok tetején
Mély csend,
A fák levelén
– Érezve –
Szél oszlik szét;
Madárkák repülnek az ágra.
Várj csak, s így várva,
Nyugszol ismét.

IIIV

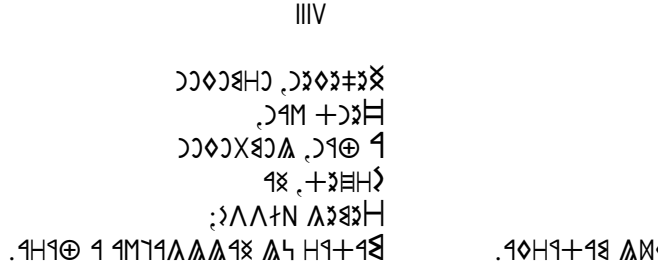

IIV

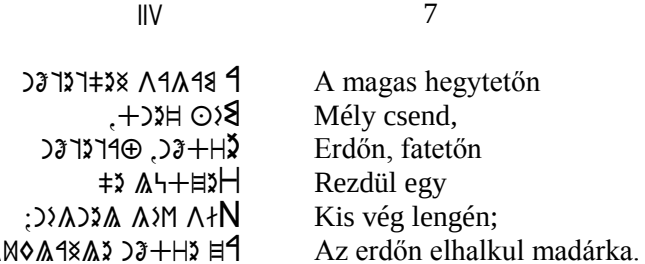

7

A magas hegytetőn
Mély csend,
Erdőn, fatetőn
Rezdül egy
Kis vég lengén;
Az erdőn elhalkul madárka.
Hát valahára
Pihensz szintén.

8

Hegyeken, ormokon
Csend van,
A fán, lombokon
Érzed, ha
Remeg kissé;
Madár ül hallgatva a fára.
Bárha még vársz ma,
Nyugszol szintén.

X

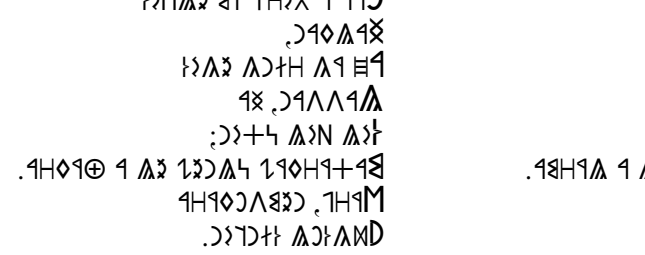

IIIIV

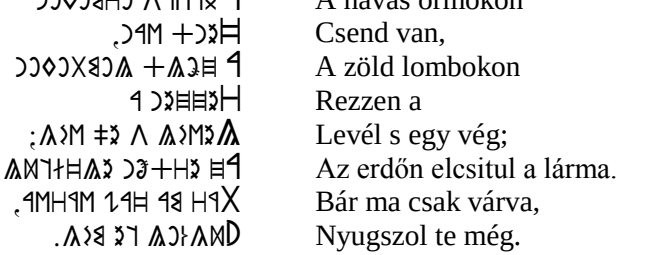

9

A havas ormokon
Csend van,
A zöld lombokon
Rezzen a
Levél s egy vég;
Az erdőn elcsitul a lárma.
Bár ma csak várva,
Nyugszol te még.

10

Ott a bérc ím elvész
Halkan,
Az ág ring egész
Lassan, ha
Szél kél üdén;
Madárkák ülnek el a fákra.
Várj, nemsokára
Nyugszol szintén.

IIX

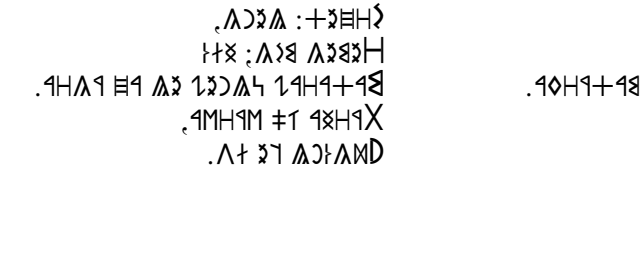

IX

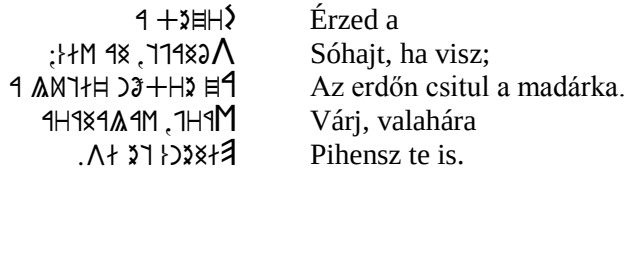

11

Az ormok tetején
Csend van,
A fák levelén
Érzed a
Sóhajt, ha visz;
Az erdőn csitul a madárka.
Várj, valahára
Pihensz te is.

12

A magas ormokon
Mély csend,
A zöld lombokon
Érzed: leng,
Remeg még; hisz
Madarak ülnek el az ágra.
Bárha így várva,
Nyugszol te is.

Természetesen a 12 változat között a verssorok felcserélhetők, a rímelés szabályainak figyelembevételével.

A hármas, hatos és a kilences versfordítás nem teljesíti azt a kívánalmat, hogy az utolsó sor utolsó szava csak „is” vagy „szintén” lehet. Ez a szó erről a helyéről tényleg elmozdíthatatlan. Ez az a végszó, mely az ember és a természet között a vers mondanivalóját egyértelműen megadja.

A Tóth Árpád-féle változat mellett még az alábbiak közismertek:

Ott nyugszik a csúcsokon
a csend.
És itt a lombokon
alig leng
szellő, ha sejted is.
Az erdőn is hallgat a madár,
várj csak, nemsokára már
megnyugszol te is.

Móricz Zsigmond

Csupa béke minden
orom.
Sóhajnyi szinte
a lombokon
a szél s megáll.
A madár némán üli fészkét.
Várj; a te békéd
sincs messze már.

Szabó Lőrinc

Valamennyi ormon
Tág csend.
Mindannyi lombon
Átkereng
A gyönge szél.
Madárnép gunnyad az ágra.
Várj, nemsokára
Nyughatsz, ne félj.

Weöres Sándor

A szikla-tetőn
Tompa csönd.
Elhal remegőn
Odafönt
A szél lehellete is.
Madárka se rebben a fák bogára,
Várj, nemsokára
Pihensz te is.

Kosztolányi Dezső

Miután a 12 változat megszületett, (1995. kikelet hava) több, mint tíz évig nem foglalkoztam ezzel a versfordítással. Ekkor, (2005. enyészet hava) valamilyen oknál fogva, újra elővettem és rövid tanulmányozás után megszületett – a megfelelőnek látszó – végleges változat.

Hasonló

(A vándor éji dala 2)

Ormokat elnyelő
Mély csend,
Az össz' fatetőn
Érzed: fent
Fuvall enyhén;
Elcsitul erdőn a madárka.
Várj, s valahára
Nyugszol szintén.

A versfordítás első sorában két anapesztus nyitja meg a sort, a természet vad szépséggel tör az ég felé. A második sorban spondeus vet véget a lázas sietségnek. Megáll a vers! A harmadik sorban újra magához tér – ha lassabban is – a természet lüktetése, ezt fejezi ki a jambus és anapesztus. A negyedik sorban megjelenik az ember, akadozó szívverésével spondeus formájában. Az ötödik sor tiszta jambusokkal próbálja a szaggatottan kimaradó ütem újbóli felélesztését. A hatodik sorban jambus és anapesztus felváltva biztosítja a természet ujjongó zenéjét. A hetedik sorban újra megjelenik az ember, – trocheus alakjában – az ember, aki fél az elmúlástól, a megváltoztathatatlan végtől. Végül a nyolcadik sor adja meg a választ – két spondeussal – a felvetett kérdésre: sóhajként múlik el az ember a természet örökkévalóságában.

Egymást követik a kereszt- és ölelkező rímek: a - b - a - b - c - d - d - c . Az első és harmadik keresztrímből a megújuló, ám változatlan természet egységének zenéje csendül ki. A negyedik keresztrímnél jelenik meg a halandó, minden ellen lázadó ember, aki a természetbe helyezve éli a perc életét. A 6. és 7. sorban ölelkező rímekkel a létező tér s az ember által alkotott idő bennünket sírig elkísérő egysége szólal meg. Az 5. sorban fellépő – és minden ember sóhajnyi életét kifejező – részt a 8. sor ölelkező říme egyértelműen elmozdíthatatlan kötőszóval kapcsolja a végtelenhez.

A második, negyedik, hatodik és hetedik sorban trocheikus nőrímeket alkalmaztam, betartva a vers eredeti mondanivalójának hangsúlyát. Így érvényesül a goethei közölnivaló a forma és tartalom egységében, amely szervesen egybeolvad ebben a versben. Ezért tökéletes ez a vers!

Kispest, 2000. szelek havában

Kosztolányi Dezső: Tanulmány egy versről
(részletek)

Fejtegetéseim tárgyául Goethe egy nyolcsoros versét választom, az „Über allen Gipfeln…” kezdetűt melyet a költő kisebb költeményei között találunk, a „Wanderers Nachtlied” (A vándor éji dala) után, ezzel a címmel:

„**Ein Gleiches**” (Hasonló)

„Über allen Gipfeln
Ist Ruh' ,
In allen Wipfeln
Spürest du
Kaum einen Hauch;
Die Vögelein schweigen im Walde.
Warte nur, balde
Ruhest du auch. ”

Mindenki megállapodott abban, hogy ez a vers tökéletes és halhatatlan. Goethe 1783. szeptember 7-én költötte, 34 éves korában, Ilmenauban, a természet benyomásainak hatása alatt, s nyomban fel is írta - irónnal - a hegyen lévő faház deszkájára. Ő maga nagyon szerette. Halála előtt egy évvel, hogy 1831 augusztusában, 82 éves korában az unokáival meglátogatta a régi, ilmenaui tájat, s a Kickelhahnon, Károly Ágost herceg nyaralóján viszontlátta versét, szokatlanul ellágyult tőle, és többször egymásután könnyezve mondogatta utolsó két sorát:

„Warte nur, balde Ruhest du auch. ”

…Hogy mi okozza e vers szépségét, arra most még nem tudok felelni, de arra igen, hogy mi nem. Abban a szerencsés helyzetben vagyok tudniillik, hogy formáját a tartalmának legcsekélyebb csorbítása nélkül azonnal eltüntethetem, azáltal, hogy a német költeményt szóról szóra lefordítom magyarra:

„Minden ormon nyugalom van, a facsúcsokon alig érzesz egy leheletet.
A madárkák hallgatnak az erdőben. Várj, nemsokára pihensz te is. ”

Kérdezem minden olvasómtól, hogy ebben a szóhalmazban felismeri-e – csak halványan is – Goethe fenti versét? Aki jóhiszemű, annak be kell vallania, hogy még csak nem is hasonlít az eredetihez, és egy másik – akármilyen – jó vers inkább atyafiságban van vele, mint ez a próza. Holott a „gondolat” megmaradt, az „eszme” külsőleg nem változott.

De a gondolatot többé nem találjuk eredetinek, az eszmét se mélynek. Olyan gondolat ez, melyet egy thüringiai erdész mondhatott, olyan eszme, melyet egy kiránduló írhatott egy képes levelezőlapra, mindennapi gondolat, elcsépelt eszme, mely nem idézi föl immár azt a végtelent, mely a költemény első sorainál ránk fuvall. A varázslat megszűnt, a szavak szürkén omoltak össze. Egy lelkeveszett, hideg szöveg van a kezeink között.

E hulla előtt gondoljunk a lélekre. Építsük föl újra a költeményt és keressük, hogy mi benne a hatóeszköz, szóval, hogy mi a lényege. Ocsúdjon a halott test, percegjenek fürge ütőerei, és járja át minden ízét az élet villamossága. Ez a vers hatalmas szívdobbanással kezdődik. Első sorában emelkedő ütemek nyargalnak (Über allen Gipfeln…), vad anapesztus, mely titokzatos cél felé tört, valami sietés érzik, azután a másik, rövid, kéttagú sorban, mintha hirtelen ájulat állna be (Ist Ruh'…) a vers szíve, az ütem, mintegy megijedve valamitől, két erőset és hosszút ver, a megállásra készen. Mitől fél a zene? Az indulat után váratlanul elalél. Szóval spondeus zárja le a lázat. A harmadik és negyedik sorban, bizonyára még az idegrázkódás hatása alatt lassul az ütem, az ötödikben pedig ellentétes versmértékek, az egymással feleselő anapesztusok és spondeusok kibékülnek.

Tiszta jambusok jelentkeznek (Kaum einen Hauch), egyenletesebb lüktetéssel, melyek a szívműködés javulását, a megnyugvást éreztetik. De azért még mindig nem áll helyre az egyensúly. A hatodik sorban újra halljuk az ujjongó zenét (Die Vögelein schweigen im Walde) a pogány menád-táncot (a menádok: Bacchusnak, a bor és vidámság ókori istenének papnői), mely előbb elkápráztatott. Itt szökken legmagasabbra a kedv, de ez is csak kevés ideig tart. A hetedik sorban a ritmus megint visszatorpan, és most már határozottan konganak az ismert hosszú ütemek, melyek eleinte csak kísértettek, s az utolsó sorban kérlelhetetlen szigorral és végzettséggel fejezik be a versenyt, hogy megdöbbenünk, és a dal elmúlásával együtt valami másnak, az életnek és mindennek az elmúlását is érezzük.

Ime itt a zenei váz, a vers kótája. Magában talán épp olyan halott, mint a gondolat, forma nélkül. De ennél a pontnál már elővehetjük a szöveget is, a fogalmakat jelképező szavakat behelyettesítjük a hangjegyekbe. Figyeljük meg, azokban a sorokban (1. és 6.), melyekben a tobzódó és vidám anapesztusok ugrándoznak, következetesen a természetről van szó, mely éli a maga örökkévaló életét és azokban, melyekben spondeusok és lefelé rokkanó trocheusok vánszorognak, a költő az emberről emlékezik meg, aki elmegy innen, míg az ormok és erdők itt maradnak.

A versmérték tehát nem „a változatosság kedvéért” változik, nem „színez”, hanem külön mond valamit, talán éppen azt, amit a szavak elhallgatnak. Ez a pantheista (az Istent a természettel azonosító) Goethe muzsikája, aki az örökkévaló és közönyös természetbe beállította a halandó és ideges embert, az életnek örülőt és a haláltól félőt a maga izgatott és kihagyó szívverésével. Hiába tiltakozik az elmúlás ellen, végül elcsuklik a hangja.

Mindezt a vers egyszerre közli a formájával és a gondolatával, melyeket többé nem lehet elválasztani egymástól, mert a zene jelképezi a gondolatot, s a gondolat jelképezi a zenét. Így a gondolat, mely rendszerint csak értelmünkhöz szól, a zene által metafizikai (tapasztalaton túli, érzékeinkkel fel nem fogható) mélységet kap, a zene pedig a szavak által érzékelhetővé válik, és minden rímből jelkép, minden ütemből jel lesz, mely nyomán az olvasó a maga lelkében alkotja meg a tulajdonképpeni költeményt.

Ez a vers mintája a nemes, szimbolikus költészetnek, mely egyszerű eszközzel kelti a legbonyolultabb hatást, és nem kész kifejezett valamit ad, csak vázlatot, melyek vonalait meg kell hosszabbítani, hangot, melyet a visszhang teljesít ki.

Tudtomra eddig hárman tették át magyarra Goethe versét: Szász Károly, Dóczi Lajos és Spóner Andor Vajda János folyóiratában, a Nővilágban 1862. Tanulmányom keretében nem mondhatok le az átköltött versek fejtegetéséről sem, mert a műfordítás, melynek célja az, hogy gondolati és formai hasonlósága által az eredetivel teljesen azonos hatást keltsen, különös alkalmat ad e két elem vizsgálatára. Itt a művészi cél ismerős, az ihlet tárgya nem vész el egy érzés illó ködében, de kezünk között marad.

Szinte lombikban és görebben (hosszú, hajlított nyakú, körte formájú edény folyadékok lepárlására) történik meg szemünk előtt az, amit egyébkor a természetben látunk.
Kísérleti módszerünk itt is új adatokat remélhet.

Szász Károly átköltése így hangzik:

„Völgyön, hegyen
Mi csend!
Az ág-hegyen
Szellő se leng,
Fű sem hajol,
Bokrában hallgat a madár…
Várj, nemsokára már,
Te is megnyughatol!”

A vers kétségtelenül többet ad a goethei költeményből, mint az első prózai fordítás, de az eredetit – minden hűsége mellett – alig közelíti meg.

Oka ennek az, hogy nem helyes módon hű az eredetihez, vagyis olyan dolgokat tart fontosnak, melyek nem azok, és olyan szempontokat mellőz, melyek a költemény mivoltát teszik. Mindenekelőtt elejti az eredeti versmértéket.

A lüktető és lázongó anapesztusok és a vánszorgó spondeusok helyett egyhangú jambusokkal él, melyek a nagyszerű verset egy jámbor természeti megjegyzéssé szürkítik. Kétségtelen, hogy a fordítónak a cél érdekében jogában van a versformán is változtatni, ott, ahol lehet és szabad, de Goethénél e mélység igazi mélység, semmi sincs ok nélkül, e versében pedig a mérték egyenesen a lényeg, mely elmondja azt, amit a szöveg csak sejtet.

Még nagyobb hibának tudom - és itt a műfordítás rám gyakorolt hatása alapján beszélek – , hogy a rímek minéműségét is megváltoztatta.

Az eredeti a 2., 4., 6. és 7. sorában erős, trocheikus nőrímeket (ereszkedő lejtésű kétszótagú rím) használ, melyekkel hangsúlyozni akar valamit különösen a 6. és 7. sorban (Walde és balde). Szász Károly ellenben mindenütt – önkényesen – jambikus, hímrímekkel él. Hibáját nem kisebbíti az első rím nemes és finom ötlete sem, mely a magyar nyelv szelleméből és a goethei pantheizmusból fakadt (Hegyen- és ág-hegyen). Legnagyobb botlásának tekintem az utolsó sort (Te is megnyughatol), mely egyenesen a költemény félreértésén alapul és az érzést idegen síkba tereli.

Nem arról van itt szó, hogy megnyughatunk-e vagy sem, nem fáradtságról (a pogány és 34 éves Goethe nem is gondolhatott ilyesmire), hanem kénytelenségről, nem lehetőségről, hanem arról a parancsról, hogy minden ember elnémul és merev lesz és névtelen, mint az ormok és erdők.

Csodálatos, hogy ez a botlás visszatér Dóczi Lajos műfordításában is:

„Völgyön, hegytetőkön
Csend.
Fákon és mezőkön
Szellő se leng.
Hallgat a madárka,
Nincsen nesz sehol.
Ne félj, nemsokára
Te is megnyughatol. ”

Ő azonban már érezte – és ennyiben jobb is az átköltése – , hogy az eredeti szélesen festő nőrímeit meg kell tartania (Madárka – nemsokára), igaz, hogy a másik verssel szemben az eredeti rím elhelyezését: a b a b c d d c megbolygatta és a b a b c d c d -re változtatta.

Spóner Andor különösen erőltetett műfordításában csak nőrímek szerepelnek:

„A fák tetejében
Mély csend.
Egész erdőben
Alig leng
Egy kis szellő,
Nem hallani már a madárdalt,
Hozzád is várj majd
Nyugalom jő. ”

Ezek után rátérhetünk arra, hogy mit jelentenek itt a rímek. Erre akkor jöttem rá, mikor évekkel ezelőtt egy szeszélyes percemben magam is papírra vetettem a verset és később azt, amit egy pillanat világosságában összefogtam, hidegen és nyugodtan analizáltam. Fordításom nem szántam a nyilvánosságnak, mert ez nem sikerült, akár a három előbbi, de oly sok mozzanat van benne, mely öntudatossá tette előttem az eredeti addig rejtett formai szépségét, hogy ezen a helyen a maga gyarlóságában és eredendő bűneivel közölnöm kell. A műfordítást mindig kísérletnek tekintem, a szép felé való küzdelmes törekvésnek, mely inkább a költőnek válik hasznára, mint az olvasónak.

„A szikla-tetőn
Tompa csönd.
Elhal remegőn
Odafönt
A szél lehellete is.
Madárka se rebben a fák bogára,
Várj, nemsokára
Pihensz te is. ”

Mikor e sorokat visszazengettem, nem állt előttem Goethe verse, és sem mértékre, sem rímre nem ügyeltem.

A célhoz feszülő akaratommal, az öntudatlan figyelemmel azonban – úgy látszik – mégis megőriztem a rímelhelyezést, az egymást felváltó kereszt- és ölelkező rímeket, valamint (egy helyet kivéve) a rímek minéműségét is.

Csodálkozva állapítottam ezt meg, és ekkor figyelni kezdtem, hogy mit mondanak a goethei rímek, a betűikkel, a hosszúságukkal vagy rövidségükkel.

Két erős nőrím pendül ki először (Gipfeln – Wipfeln), amely a természetet hangsúlyozza, a maga zárt egységében. A második keresztrímben azonban – a Ruh' -ra rímelő du -ban – már felbukkan a költemény vezérmotívuma.

Az érzéssel, mely az emberre terelődik, az ütemmel, mely az érzés hatása alatt zavartalan megbicsaklik, karöltve jár a rím is, a természet és az ember összerímel egymással.

Itt kell jegyeznem, hogy a magyar versben ez a finomság elsikkad, mert nyelvünk a személyes névmást csak hangsúlyos esetben teheti ki.

A 6. és 7. sorban mindennél fájóbban és megrázóbban jajgat föl a rím Walde – és – balde halljuk (nálam ugyanígy: fák bogára – és – nemsokára) egy helyhatározó s egy időhatározó kerül össze, s öntudatunk alatt talán az emberi élet két legtitkosabb tündére kísért, a tér és az idő.

Most már átveszi a rím (a pantheista rím) azt, amit előbb még csak a szöveg és a zene hirdetett.

Az ölelkező rím két külső sorvége pedig betetőzi ezt. Mert a tulajdonképpeni versalkotó az utolsó sor és az utolsó rím.

Ezen egy betűt sem változtattam, szinte szóról szóra lefordítottam magát a rímet is, mindezt természetesen öntudatlanul (Pihensz te is).

Itt tűnik ki, hogy az első két átköltés azért hibás, mert a két zárószót (Du auch), mely helyéről elmozdíthatatlan, előrecsapta (Te is megnyughatol, Te is nyughatol). Goethe éppen a szórend varázsával hozza ki a verse értelmét, amennyiben az embert, aki csak egy kis pont a pantheista világban, az utolsó helyre állítja és egy szegényes kötőszóval (auch) fűzi egybe a végtelennel. Az utolsó rím (Hauch és auch) a feloldó szeptimen-akkord (a hangsor hetedik hangja; ezt tartalmazza az az akkord /hangzat/, mely disszonanciájával /„össze nem illő hangzásával”/ a megnyugtató, befejező hangzatot megelőzi). Kaum einen Hauch szól az 5. sor, és a 8. -ban egy rím ezt feleli rá: Ruhest du auch.

Elfelejtjük, hogy a szél leheletéről volt szó, és egybekapcsoljuk a zene alapján a két sort: Hauch – du auch – szélfuvalom vagy te ember is, amint a magyar szövegben áll: a szél lehelete is – te is, te is. Úgy érzem, hogy az echó a magyar szöveg egyetlen megoldása.

Itt befejezem a fejtegetést, mert eljutottam a vers testének legkisebb egységéig, a betűig, hangig, a molekuláig, melyet apróbb részletre nem oszthatok. Nyilvánvalóan nem bogoztam föl minden rejtélyt, aminthogy az életet is csak megnyilvánulásaiban magyarázhatja meg a természettudomány. A költemény lelke ezek után épp oly megközelíthetetlen, mint annak előtte. De a szépségét e kísérlet nyomán mégis jobban látjuk.

Lehet, hogy mások merőben más módon fejtegetnék, de ugyanerre az eredményre kellene jutniok, mert az igazság a matematikában és az esztétikában csak egy lehet. Sok száz költeményt vizsgáltam így, jót és rosszat, és mindig sikerült a formából a lélekre rámutatni. Boldog lennék, ha megfigyeléseimnek csak kis részét is magáévá tenné az olvasó, és írótársaim, a művészek követnének ezen az úton, mely mélységek fölött vezet.

Tartalomjegyzék

Műfordításaink

Kényszerűség-e a műfordítás? … … … … … … 1
A kifejezés meghatározása … … … … … … 1
A fordító személye … … … … … … … 1
A külföld ismerete … … … … … … … 2
A lefordíthatóság kérdése … … … … … … … 2
A művészi alkotás … … … … … … … 3
Az átültetés körüli gondok … … … … … … … 4
A verses fordítás nehézségei … … … … … … 5
A műfordítás jövője … … … … … … … 5

Melléklet

Paul Verlaine Őszi dalának háromféle fordítása … … … 7
Goethe Hasonló (A vándor éji dala 2) c. versének tizennyolcféle fordítása … 10
Kosztolányi Dezső tanulmánya ugyanerről a versről … … … 17

Tartalomjegyzék